

АЙРА ОЛДРІДЖ „ЖИВОГО ШЕКСПІРА ПОКАЗУЄ“

У понеділок, 10 листопада 1858 р., всі петербурзькі газети повідомляли, що в приміщенні театру-цирку, на сцені якого виступав німецький драматичний театр, відбудеться дебют негритянського трагіка Айра Олдріджа в трагедії Шекспіра «Отелло»⁸. Це була перша звістка про виступи чорного трагіка на столичній сцені в Росії.

З цього понеділка і майже до кінця грудня 1858 р. театр-цирк був переповнений, квитків на спектаклі з участю Олдріджа дістати було майже неможливо, виступи великого артиста були новиною номер один для громадськості Петербурга. «Петербург нині бідний новинами,— писали «Санктпетербургские ведомости».— Світський сезон ще не розпочався, салони закриті, в місті ще не було жодного великого балу. Тільки театр служить розвагою від ділового життя, від служби і промислових оборотів. Новий балет, африканський Отелло — Олдрідж та французькі бенефіси привертають численних глядачів. Місця на ці спектаклі дістаються з небаченими зусиллями й труднощами»⁹.

10 листопада — день першого спектаклю, коли Олдрідж виступав у ролі Отелло,— величезний театр-цирк

⁸ Див., наприклад, газ. «Санктпетербургские ведомости» від 10 листопада 1858 р.; газ. «Северная пчела» від 10 листопада 1858 р.

⁹ Газ. «Санктпетербургские ведомости» від 16 листопада 1858 р.

заповнила публіка. Серед глядачів були відомі письменники, артисти, вчені. Гру великого артиста прийшли подивитись навіть ті, хто, «як правило, не відвідував німецького театру», але цей спектакль становив, як писали «Санктпетербургские ведомости», «для любителів прекрасного надзвичайний інтерес»¹⁰.

Айра Олдріджу доводилося грати в досить складних умовах. Він володів тільки англійською мовою, а всі інші артисти виконували свої ролі німецькою мовою, причому користувалися різними перекладами шекспірівського «Отелло». Посередні артисти німецького театру немилосердно урізали трагедію Шекспіра, викинувши цілі сцени і навіть одну з дійових осіб — куртизанку Біанку¹¹.

Та незважаючи на все це, успіх Олдріджа у першому ж виступі був грандіозним. Через кілька днів у пресі почали з'являтися захоплені відгуки про гру геніального артиста. «Спочатку якимось дивно було чути мішанину німецької мови з англійською, — писав критик з «Северной пчелы», — але після першої дії глядачі до цього звикли, особливо ті, які й німецької мови не розуміють! Всі бачили в Олдріджі надзвичайного, єдиного в своєму роді артиста і захопились його чудовою грою... В Олдріджі бачили ми істинного, живого Отелло, бачили так, як зобразив його великий поет. В його грі не було помітно мистецтва: це чиста природа, схоплена на ділі і зображена не мистецтвом, а духом»¹².

Інша газета відзначала, що враження від гри Олдріджа «цілком певне і не залишає недомовок — артист не забув жодного відтінку характеру, а створив єдине художньо-задумане, завершене ціле»¹³.

І. І. Панаєв у журналі Чернишевського і Некрасова «Современник» писав: «Ми бачили Отелло кілька разів і на англійській, і на російській сценах, в Петер-

¹⁰ Газ. «Санктпетербургские ведомости» від 16 листопада 1858 р.

¹¹ Там же; газ. «Северная пчела» від 17 листопада 1858 р.

¹² Газ. «Северная пчела» від 17 листопада 1858 р.

¹³ Газ. «Санктпетербургские ведомости» від 16 листопада 1858 р.

бурзі і в Парижі, але ніколи не відчували такого надзвичайного, такого глибокого враження, яке справив на нас Отелло — Олдрідж; ніхто з такою повнотою, цілісністю і правдою не втілював перед нами цього мавра; ніхто до цього часу не дав нам відчутти з такою силою грандіозність цього творіння Шекспіра... В Олдріджі вперше ми бачили справжнього Отелло — наївного, як дитина, і разом невгамовного, як звір. В ньому вперше побачили ми артиста цілком, з усіма найдрібнішими відтінками, який втілював ревність з усією її жахливістю і потворністю і разом з тим палку любов з усією її захоплюючою, ніжною чарівністю. І така велика сила таланту артиста, що, виходячи з театру після показу Отелло, якого грав Олдрідж, ми не виносимо такого гнітючого, важкого враження, яке ми майже кожного разу відчували після показу цієї драми. Артисти, яких ми бачили до цього часу в ролі Отелло, розуміли цю роль або тільки з одного зовнішнього боку: бачили в ній лише засіб вразити, справити ефект і без особливих зусиль викликати оплески несамовитими вигуками та живописними позами, або ж, як Мекреді, були холодними і не викликали до себе співчуття... в той час як Олдрідж... освітлював і запалював роль Отелло своїм внутрішнім вогнем, в якому полягає вся сила, вся могутність трагіка... Олдрідж... не належить ні до якої школи..., він просто великий трагик»¹⁴.

Блискучу характеристику першому виступові Олдріджа в ролі Отелло на петербурзькій сцені давали відомі представники революційно-демократичного табору Росії. Так, славетний критик В. В. Стасов у своєму листі до композитора М. О. Балакірева, автора чудової музики до трагедії Шекспіра «Король Лір», писав: «Завтра ж я розкажу вам, якого таланта ми бачили вчора в ролі Отелло. Він негр; у нього, природно, багато недоліків, але талант величезний, і, звичайно, я на своєму віку не побачу кращого Отелло. Раджу вам не пропускати його, щоб мати уяву про Шекспіра»¹⁵.

¹⁴ Журн. «Современник», 1858, т. 72, стор. 273—274.

¹⁵ С. Дурьлін, Айра Олдридж, М.—Л., 1940, стор. 34 (усі наступні посилання на цю працю).

Інший прогресивно настроєний глядач під враженням першого виступу Олдріджа в «Отелло» писав: «Я цілком переконаний, що після Олдріджа нічого дивитись «Отелло» у виконанні білого артиста, хоч він і був би самим Гарріком. В сучасній нам історії є явище, яке створює цілу галузь життя й думки, а саме: визволення негрів у Північній Америці. Це явище є внутрішнім не тільки для їх пригнобленого племені, а й для кожного з нас», бо «вже не Шекспір, не Олдрідж цікавлять нас, а Негр взагалі, якого вони обидва ставлять перед лицем панівного суспільства у всій наївній, дитячій простоті, з усіма скарбами його первісної люблячої натури. Бачачи перед собою приборканого Отелло в сітях приборкувача, бачачи дикого лева під владою освіченого європейця (цього Яго сучасної історії), мимоволі згадаєш про багато поколінь чорного народу, який стогне під батогами американських торгашів». Те, що показав Олдрідж в «Отелло», читаємо далі, є таким вірним і сильним, що, «без найменшого перебільшення говорячи, ризикуєш зненавидіти білих його героїв, у крайньому разі венеціанців, які оточують Отелло»¹⁶. В цих словах звучали гнів і ненависть не тільки проти американських рабовласників, які гнобили негритянський народ; якщо згадати, що вони були сказані в умовах дореформеної царської Росії, то стане зрозумілою їх спрямованість перш за все проти самодержавства і кріпосництва.

Навіть історик М. П. Погодін, який хоч і був далеким від революційно-демократичного табору Чернишевського і Некрасова, бачив у грі Олдріджа не тільки силу великого таланту, а й вираз людської гідності і протесту, що клекотів у серці пригнобленого негритянського народу, який прагнув до визволення. Погодін писав: «Громадська думка ставить негрів на найнижчий щабель людського суспільства. Багато людей примушує їх поступатися розумовими і моральними перевагами своїм білим собратам, які нібито благороднішої кості. Але ж подивіться на Олдріджа — ось він — африканець, з смуглим обличчям, з темною шкірою, ку-

¹⁶ С. Д у р ы л и н, вказ. праця, стор. 35—36.

Олдрідж у ролі Отелло.

черявим волоссям, широкими ніздрями, гортанними звуками. Він не привертає вашої уваги ніякими прекрасними формами, до яких ви звикли: зовнішня краса не допомагає йому справити на вас з першого погляду вигідне враження, завоювати вашу симпатію. Більше того — він розмовляє чужою мовою; але така сила його душі, така могутність його мистецтва, що ви підкоряєтесь йому з першої хвилини, ви розумієте все, що він говорить, ви вгадуєте все, що він відчуває, ви чуєте, здається, кожний удар його серця, ви проходите з чарівником по всіх щаблях пристрастей людських, відчуваєте на собі всі градуси жару і добираєтесь, нарешті, до тієї точки, де перехоплює дух, де вже замерзає ртуть. Любов, ненависть, злість, зворушеність, ревності, кротість, простодушність, лютість виражаються цим негром з однаковою дивовижною силою. Всі найменші, всі найтонші риси людських почуттів, які тільки міг підмітити один з кращих спостерігачів і знавців, майстрів, близький до природи Шекспір, передаються вам наочно, з надзвичайною вірністю. І відчувається в глибині серця у кожного захопленого глядача святе почуття: ні, під смуглою шкірою тече та ж полум'яна кров і б'ється спільними людськими почуттями бідне серце, із здавлених грудей вилітають подібні до наших важкі зітхання, чорне тіло здригається від болю так само, як і біле. Негри відчувають, страждають, радіють, стогнуть так самісінько, як і білі. Обставини, історія за своїми таємними, для нас поки що незрозумілими законами привели їх до сучасного стану, принизливого і нещасного. Але обставини, історія керують також і білими. Білі, з своєї чи з чужої вини, потрапляють інколи в болото, потопають в грязі і чорніють, духовно і сердечно, як і чорні, у білих також, вчить нас історія, тупіє з часом розум, слабшає дух, косніє слово, втрачається почуття сорому і честі, почуття людської гідності, божественний вогонь зникає з очей, скотяча усмішка з'являється на губах, і людина стає твариною не тільки під батогом, під канчуком, під палицею, під різкою, але навіть під страхом, під загрозою абстрактного батога, канчука, палиці, різки в усіх їх видозмінах. Було б безглуздістю гадати, щоб такий

стан був природним для чорної, як і для білої людини; безглуздою є також і та думка, що для відродження, облагородження, оживлення потрібні були чорній і білій людині які-небудь строки, довгі чи короткі...

Як прекрасно для людини, що любить добро, бачити, коли цілий народ, чорний чи білий, пробуджується до людського життя!.. Ось які думки пробудив у мені африканський негр грою своєю»¹⁷, — закінчував М. П. Погодін.

Наведені вище оцінки критиків і висловлювання сучасників відносно першого виступу Олдріджа в Росії свідчать, що чорний трагик виконанням ролі Отелло відразу полонив петербурзьких глядачів. Серед тих, хто став поклонником Олдріджа, а потім і його щирим другом, був і Тарас Григорович Шевченко.

Тарас Григорович палко любив класика англійської і світової драматургії Шекспіра. Цю любов він проніс через усе своє життя. З творами Шекспіра Шевченко познайомився ще під час навчання у Петербурзькій Академії художеств, коли він мав змогу користуватися бібліотекою свого вчителя і одного із своїх визволителів з кріпацької неволі Карла Брюллова.

Шекспір привертав увагу Тараса Григоровича своєю високою поетичною і драматургічною майстерністю, мотивами волелюбності, широтою і різноманітністю зображуваних образів і характерів, які владно оволодівали почуттями, будили думки читача і глядача.

У 1847 р., через чотири місяці після арешту і заслання в оренбурзькі степи, Т. Г. Шевченко писав з Орської фортеці, мабуть уже вдруге, до свого приятеля з Чернігівщини Андрія Лизогуба: «Просив я В. Н.¹⁸, щоб мені книжечок деяких прислала, а тепер і вас прошу, бо опріче біблії нема й однії літери. Якщо знайдете в Одесі Шекспіра, переклад Кетчера, або «Одиссею», переклад Жуковського, то пришліть...»¹⁹.

¹⁷ С. Д у р ы л и н, вказ. праця, стор. 41—42.

¹⁸ Варвара Миколаївна Рєпніна — дочка князя М. Г. Рєпніна, близька знайома Т. Г. Шевченка і поклонниця його таланту.

¹⁹ Т. Шевченко, Повна збірка творів в трьох томах, т. III, стор. 294.

В листі від 7 січня 1848 р. А. Лизогуб повідомляв з Одеси: «Шукав я книг, що Вам хочеться — «Одісеї», перевод Жуковського, печатної ще нема, і ніхто її не знає і не читав опріч Гоголя, що пом'янув у своїх письмах. Коли покажеться — то пришлю. Шекспіра найшов і скоро пришлю...»²⁰.

На початку лютого 1848 р. А. Лизогуб купив 13 випусків Шекспіра в перекладі Кетчера, переплів їх у дві книжки і переслав Тарасу Григоровичу²¹.

Навесні 1848 р. Тарас Григорович повідомляв того ж таки А. Лизогуба, що в нього був обшук, але все залишилося цілим, головне — Шекспір і папери.

Після звільнення поета із заслання ці твори Шекспіра, мабуть, загубилися, бо Шевченко 21 січня 1858 р. писав з Нижнього Новгорода в Петербург до М. Лазаревського: «...А ти, мій друже єдиний, купи мені Шекспіра, перевод Кетчера, і пісні Беранже, Курочкина. Та як успієш, то оддай і переплести Шекспіра»²².

Захоплення своє образами великого драматурга Тарас Григорович намагався передати і засобами живопису. Вихованець Петербурзької Академії художеств В. В. Ковальов у своїх спогадах зазначає, що в альбомі Шевченка він бачив ескіз короля Ліра, намальований сепією. «Енергійна фігура короля, — пише В. В. Ковальов, — була майже голою з факелом в руках, який біг в припадку безумства підпалити свій палац. В такому положенні мені ніколи не доводилось бачити «Короля Ліра» на сцені під час виконання цієї ролі кращими артистами. Ескіз Т. Гр. справляв сильне враження і своїм ефектним освітленням. Т. Гр. готувався його виконати, але несприятливі обставини перешкодили цьому»²³.

Звичайно, ця любов Т. Г. Шевченка до Шекспіра становила лише одну з тих ланок, які об'єднували дум-

²⁰ Листи до Т. Г. Шевченка. 1840—1861, Вид-во АН УРСР, К., 1962, стор. 63—64.

²¹ Там же, стор. 67, 70.

²² Т. Шевченко, Повна збірка творів в трьох томах, т. III, стор. 396.

²³ Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників, Вид-во АН УРСР, К., 1959, стор. 70.

ки і почуття українського поета та негритянського трагіка. Не це було основним в народженні і зміцненні великої дружби між поетом і трагіком. Революціонер-демократ Т. Г. Шевченко, все життя, вся творчість якого були гнівним протестом проти самодержавства і кріпосництва, проти поневолення селян, побачив, відчув у грі Айра Олдріджа заклик до визволення чорних рабів; у свідомості українського поета ідея визволення американських невольників поєднувалася з ідеєю розкріпачення селянства в царській Росії, що в той час було черговим завданням історичного розвитку.

На перший спектакль «Отелло» з участю Олдріджа Тарас Шевченко пішов разом з родиною графа Ф. П. Толстого та друзями, які збирались у вітальні віце-президента Академії художеств. Уся компанія взяла кілька лож поряд. Тарас Григорович сидів у одній ложі з учителем російської мови Каті Толстої Миколою Дмитровичем Старовим, палким поклонником Грановського, Белінського і Герцена, відомим у свій час словесником та істориком.

Коли Отелло з'явився на сцені, Тарас Григорович мимоволі подався вперед і завмер, схопившись лівою рукою за бар'єр ложі, а правою сильно стиснувши руку Старова. Перед ним стояв справжній шекспірівський Отелло, давно і багато разів продуманий і відчутий. Це була людина середнього зросту, досить повна, з чорними виразними очима, з крутим і широким лобом, одягнена в червоний оксамитовий костюм, розшитий золотом, з довгими сергами у вухах. Нічого захоплюючого, ефектного не було в цій фігурі. Цей Отелло не мав нічого спільного з тим Отелло, якого Тарас у свій час бачив багато разів на сцені Александринського театру, з Отелло, який рисувався і ставав у живописні пози перед глядачами. Отелло — Олдрідж був простим, спокійним, повним людської гідності, але вже при першому погляді на нього відчувалося, що за цим спокоєм приховується страшна сила і бурхливі пристрасті. Обличчя його було задумливим і сповненим тихого смутку. На зауваження Яго про вплив, яким користується у раді дожів Брабанцію, Отелло — Олдрідж відповів

скромно і тихо: «Послуги, які зробив я для республіки, заглушать його голос».

Тарас Григорович ще сильніше стиснув руку друга і гаряче зашепотів на вухо Старову: «Слухай, Миколо, та це ж живий Шекспір, це ж справжній Отелло до нас приїхав!».

Знаменита розповідь Отелло в залі ради перед дождами, цей чудовий виступ, сповнений поезії, геніальної простоти і правдивості, прозвучала з уст Олдріджа з такою глибокою і хвилюючою щиросердістю, що очі Тараса наповнилися чистими сльозами щастя.

Із дедалі зростаючим захопленням слідкував Тарас Григорович за кожним рухом, кожним жестом, поглядом геніального артиста.

У сцені в караульні, в ту хвилину, коли п'яний Касіо кидається на Монтано, Олдрідж вразив Тараса своєю величчю, і поет знову, схилившись до Старова, прошепотів: «Перед таким Отелло мусять німіти і тремтіти усі присутні. Його благородство, його велич, його подібний блискавці погляд майже неможливо витримати. Перед ним у цю хвилину всі праві і винні перетворюються в боязких і кволих дітей». Темпераментний і невитриманий Старов у відповідь на це так голосно вигукнув: «Це ж безподібно, це ж геніально, милий Тарасенька!», — що з сусідніх лож глядачі повернули голови туди, де сидів Тарас з другом.

В третій дії, коли Яго кидає першу іскру ревності в серце Отелло, Олдрідж повністю оволодів увагою глядачів. Ще хвилина — і цей благородний, довірливий, як дитина, мавр перетвориться в розлюченого тигра, але поки що він бореться з собою, відганяючи страшну підозру. Він хоче подолати гнів, що закипає в ньому, і на питання Яго: «Мені здається, що мої слова до деякої міри схвилювали вас?» — відповідає: «Анітрохи, анітрохи...». Але в цій відповіді вже відчувалась буря, що глухо клекотіла в його грудях, і від голосу, яким були сказані ці слова, йшов мороз поза шкірою.

Нарешті підозра цілком оволоділа Отелло. З усього, що він почув від Яго, Отелло розуміє, що Дездемона зрадила його. Святиня його розбита, всі надії розтоптані, він увесь, за його власними словами, перетво-

рюється в хаос, і крик нещасного після уходу Яго: «Я її втратив, я обманутий... Мені лишилася тільки ненависть єдина!» — викликав у залі вибух оплесків і сльози приголомшених глядачів. Перед ними в ту хвилину була людина з її живим, непідробленим стражданням, мавр, охоплений всепоглинаючим болем від думки, що дружина, палко і ніжно кохана ним дружина, зрадила; у нього вже все завмерло в душі, крім бажання помсти.

З'являється Дездемона. Отелло дивиться на неї віддалік, і знову він здивований відкритим, світлим, безвинним виразом її обличчя. Цей вираз пом'якшив би лютість тигра, і тигр — Отелло дійсно лагіднішає. Зловісний вогонь в його очах на хвилину погас, вони почали навіть знову випромінювати тепло, а в голосі зазвучали ніжні нотки, коли він вимовив: «Якщо вона зрадила мене, то саме небо брало участь в її віроломстві! Я не хочу вірити цьому». Він тихий і лагідний з Дездемоною, але ця тиша грізна, вона віщує бурю. Страшна підозра вже закралася в його душу і ятрить її. І стає зрозумілим, що спокій до нього вже ніколи не повернеться.

Тараса Григоровича так полонила і схвилювала гра Олдріджа, що в коротких антрактах на запитання друзів про його враження він тільки кидав короткі слова: «Геніально! Чудово! Неповторимо!», а очі поетові дивилися кудись далеко, у саму глибину душі. Зустрівшись з Катею Толстою, Шевченко схвилювано сказав: «Серденько моє, я дуже хочу познайомитися з Олдріджем. Скажіть, будь ласка, батькові, щоб він запросив його на вашу середу». На це Катя відповіла, що граф Федір Петрович вже надіслав запрошення геніальному артистові, і обіцяла ще раз нагадати батькові про знайомство з Айра Олдріджем.

В останніх сценах четвертої дії лютість починає вщухати в Отелло. Ураган, що пронісся в душі мавра за хвилину перед тим, стих: сумніви і ревності, які краяли йому душу, більш не хвилюють його. Для нього все вже було вирішеним: він ще жив і дихав, але єдиним бажанням, єдиною думкою, єдиною непереборною жадобою — відплатити. Тієї хвилини, коли він помсти-

ться, проб'є і його час, закінчиться і його життєвий шлях. Після бурі, яка спустошила його серце, яка повинна закінчитись такою страшною катастрофою,—жити неможливо.

Коли Отелло у п'ятій дії входить в спальню Дездемони із словами «Ось причина, ось причина», в ньому вже немає й тіні недавньої смуті почуттів. Він спокійний, але це передсмертний спокій. Рухи його розмірені, звуки голосу, як і раніше, ніжні й лагідні, на обличчі написана тверда рішучість, пом'якшена глибоким смутком. Він відслонює полог, дивиться на дружину з безмірною любов'ю і з болісним стогоном говорить: «Однак вона мусить вмерти..., тому що вона буде зраджувати інших...». Отелло плаче — і якими слізьми!

У цю вирішальну хвилину, дивлячись на артиста, Тарас Григорович цілком забув про жертву Отелло. В його душі мавр викликав більше співчуття, більшу жалість, ніж Дездемона. Отелло, що мимо своєї волі перетворюється у вбивцю, ніжний і лагідний з своєю жертвою; коли він питає: «Чи молилась ти сьогодні на ніч, Дездемона?», його голос крає душу. Проте клятви Дездемони в її невинності, необережне згадування нею імені Кассіо знову на мить викликають лютість Отелло. Вона спалахує в ньому востаннє—так спалахує свічка перед тим, як потухнути назавжди. «Тільки хвилину, щоб прочитати молитву»,—благає Дездемона, що вже зрозуміла, яка страшна доля чекає її. Та Отелло, боячись, що звуки цього чарівного голосу знову зм'якшать його душу, із закритими очима, щоб погляд на це прекрасне лице не повернув йому жалості, кидається до неї — і злочин стався.

Олдрідж сходить з підвищення, на якому стоїть ліжко, сили його покинули; руки, які здійснили вбивство, опущені; він тепер слабкий і боязкий, немов дитя. На стук Емілії в двері він бурмоче якісь незрозумілі і незв'язні слова, відвернувшись від постелі, де лежить задушена Дездемона. Тремтячою рукою він запинає полог, немовби намагаючись приховати свій злочин, і відчиняє двері.

Коли безвинність Дездемони вже повністю стає очевидною для Отелло, з грудей його виринається страш-

ний стогін; він судорожним рухом кидається на Яго, щоб вбити його,— але нещасного хватають, і він здивовано вигукує: «Невже ж на небі немає блискавок? Для чого ж грім?»,— а потім замислюється, стукає себе пальцем в лоб і майже пошепки говорить: «Безумний, безумний, безумний!».

В цю мить з очей Тараса Григоровича котилися сльози. Поруч з Шевченком плакали Старов, художник М. Й. Осипов, блищали сльози на очах старого графа Толстого і графині Анастасії Іванівни, схлипували юна Катя Толстая і її сестричка Оля.

З цього моменту страшний, лютий мавр перетворюється в безсилу, кволу людину, що, змучена пекельними стражданнями, дійшла, за висловом Шекспіра, до скелі, де кінчається її остання путь²⁴. «Здається, після такої сцени,— пише у своїх спогадах К. Толстая,— все інше повинно бути вже слабим, але в Олдріджа запас художніх сил ще не вичерпаний, він ще змусить глядача страждати з ним, коли страшна істина розкриється перед його очима, а сценою самогубства, з її спокійною і страшною простотою, він викликає найбільше враження»²⁵.

Свою славетну промову, звернену до посланців Венеції, Олдрідж виголосив швидко, уривчасто, затинаючись, і, закінчивши її, одним змахом ножа перетяв собі горло. З грудей глядачів вирвався крик, багато хто схопився з місць... Але трагедія на цьому не кінчилася; Олдрідж ще довго корчився в судорогах і неначе усім тілом тягся до ліжка з відслоненим пологом, де лежала мертва Дездемона. Коли опустили завісу, весь театр зітхнув одним спільним зітханням, а потім вибухнув громом оплесків²⁶.

Після спектаклю всі приятелі Толстих поїхали в готель, де зупинився Айра Олдрідж, і дочекалися його там. «Боже мій, що там було! — пише К. Толстая.— Старов цілував йому руки, «його благородні чорні ру-

²⁴ Журн. «Современник», 1858, т. 72, стор. 262—274.

²⁵ Е. Юнге, вказ. праця, стор. 61.

²⁶ А. Де-Рибас, Старая Одесса. Исторические очерки и воспоминания, Одесса, 1913, стор. 122—123; І. Ваніна, Шекспір на українській сцені, К., 1958, стор. 19.

ки!». Я, вся тремтячи від хвилювання і конфузу, не встигала перекладати все, що говорили і вигукували навкруги: одночасно звучали російські, французькі, англійські та німецькі слова. Виходило щось досить недоладне, але хороше, і всі були зворушені»²⁷.

12 листопада, в середу, Олдрідж був вільний і мав змогу відвідати дім Ф. П. Толстого, де з ініціативи М. Й. Осипова у цей день тижня влаштовувались художні вечори — відомі всьому культурному Петербургу «середі».

У вітальні Толстих зібралися відомі літератори, поети, художники, артисти, вчені: Т. Г. Шевченко, історик М. І. Костомаров, М. Й. Осипов, М. Д. Старов, артист і композитор С. С. Гулак-Артемівський, композитор А. Г. Контський, художник і скульптор М. Й. Мікешин, математик М. В. Остроградський та інші.

Тут і відбулося особисте знайомство Тараса Григоровича Шевченка з Айра Олдріджем. «Після блискучого дебюту в «Отелло» — згадує М. Й. Мікешин, — трагік Айра Олдрідж з'явився у вітальні Толстих, де й був оточений найпалкішими знаками захоплення усього товариства його талантом. Не бачив я перших хвилин знайомства Тараса Григоровича з Олдріджем, тому що прийшов до Толстих годинаю пізніше після його прибуття туди і застав їх, тобто нашого поета з трагіком, уже в найзворушливіших дружніх відносинах: вони сиділи в кутку на канапці або ходили по залі обнявшись; дочки графа — дві дівчинки — поперемінно були для них товмачами, швидко перекладаючи на англійську й російську мову їх швидку і невимушену розмову. З цього вечора Олдрідж цілком оволодів усією увагою Шевченка»²⁸.

Після свого першого візиту Олдрідж майже щодня бував у Толстих. «Він нас полюбив, — пише К. Толстая, — і ми не могли не полюбити його. Це була щира, добра, безтурботна, довірлива і любляча дитина, за

²⁷ Е. Юнге, вказ. праця, стор. 167; журн. «Вестник Европы», 1905, кн. 4, стор. 765.

²⁸ Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників, стор. 226.

характером дуже схожий на Шевченка, з яким він близько зійшовся»²⁹.

Якщо врахувати й те, що Т. Г. Шевченко «за рідкими винятками протягом двох років» теж кожного дня бував у родині Толстих³⁰, то можна зробити висновок, що український поет і негритянський трагик в листопаді — грудні 1858 р. зустрічалися майже щоденно.

Виступивши 13 листопада, у четвер, втретє в ролі Отелло, Олдрідж у п'ятницю і суботу посилено готувався до спектаклю «Венеціанський купець», прем'єра якого призначалася на понеділок, 17 листопада. У ці дні, заповнені репетиціями, Айра Олдріджу вдалося тільки раз забігти до Толстих, де він зустрічався з своїм новим другом, Тарасом Шевченком, якого він називав «Митець», тому що не міг правильно вимовити «Тарас Григорович». «Бувало,— згадує К. Толстая,— зайде Олдрідж своєю швидкою, енергійною ходою і зараз же запитає: «And the artist?»³¹. Так називав він Шевченка, тому що кожна спроба вимовити це ім'я закінчувалась тим, що він, хапаючись за боки від сміху над своїми марними зусиллями, повторював: «Oh, thoses russian names!»³². Ми посилали за Тарасом Григоровичем,— і «the artist» приходив»³³.

Цього разу Тарасу Григоровичу вдалося поговорити з Олдріджем зовсім мало — годин зо три, бо Катя і Оля Толсті кудись поспішали, та й Тарасові потрібно було зайти до В. М. Лазаревського, якому він збирався занести свій офорт «Притча про виноградаря». Напередодні, 13 листопада, Тарас Григорович знову дивився «Отелло», знову, як і першого разу, він був зворушений до глибини душі грою великого артиста. В голові поета вже народилися деякі узагальнення відносно гри трагика, якими йому хотілося поділитися із своїм чорним другом.

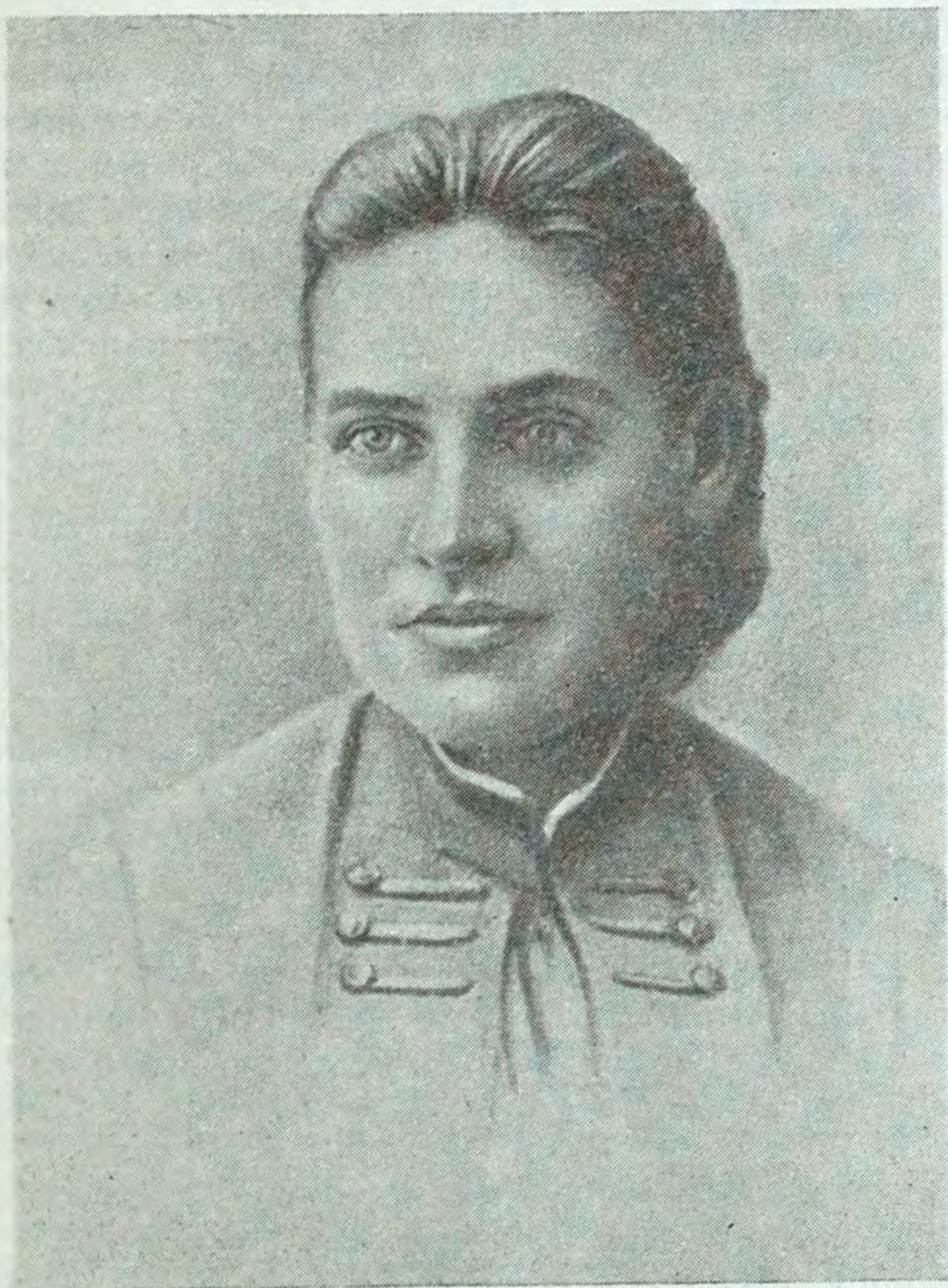
²⁹ Е. Юнге, вказ. праця, стор. 167.

³⁰ Журн. «Вестник Европы», 1883, кн. 8, стор. 839.

³¹ А де ж митець?

³² Ох, ці російські імена!

³³ Е. Юнге, вказ. праця, стор. 167.

К. Ф. Толстая (Юнге).

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИСВО-МОГИЛЯНЬСКА АКАДЕМІЯ"

Покликала Шевченка маленька Оля. Вона влетіла вихором в кімнату до Тараса Григоровича і майже закричала: «Скоріше, скоріше ходіть, Тарасе Григоровичу, до нас, Айра Олдрідж прийшов».

Швиденько зібравшись, Тарас Григорович поспішав за прудкою Оленькою, що бігла попереду коридором. Не встиг Шевченко увійти у вітальню Толстих, як відразу ж потрапив у обійми Олдріджа. Глибока внутрішня приязнь єднала поета і артиста. «Крім подібності характерів, у цих двох людей було багато спільного,— пише К. Толстая,— що викликало в них глибоке співчуття один до одного: один в юнацькі роки був кріпаком, другий належав до раси, до якої ставилися з презирством; і той, і другий пережили у житті багато гіркого і образливого, обидва палко любили свій знедолений народ»³⁴.

Сівши в кутку вітальні на канапі, обтягнутій жовтою шкірою, друзі спочатку мовчали і тільки виявляли зовнішні ознаки приязні: то Тарас усміхнеться, похитає головою і потисне Айра руку, то Айра погладить Тарасову руку, легенько поплече його по плечі і освітить своє чорне добре обличчя білозубою посмішкою. А потім підбігла десятирічна Оля і швидко заторохкотіла, що вона хотіла б бути Дездемоною, щоб Олдрідж задушив її, і що вона зараз би вийшла за нього заміж, незважаючи на те, що він чорний. Олдрідж і Шевченко сміялися до сліз над Оленькиними пропозиціями, і з цього часу Айра завжди називав Олю «my little Weibchen» (моя маленька дружина), жартівливо змішуючи англійську і німецьку мови³⁵.

Тарас, витираючи хусточкою сльози, крізь сміх зауважив, що німецьку актрису, яка так погано грала Дездемону, слід було задушити ще в першій дії. Коли Катя, що підійшла в цей час з своєю матір'ю Анастасією Іванівною, переклала на англійську мову слова Тараса Григоровича «Чом ти її в першому акті не за-

³⁴ Е. Юнге, вказ. праця, стор. 167.

³⁵ Там же, стор. 174; журн. «Вестник Европы», 1883, кн. 8, стор. 840; 1905, кн. 4, стор. 770.

душив?»³⁶, Айра знову вибухнув сміхом, обіймаючи Тараса і притискуючи його до своїх грудей.

«Якби Шекспір подивився твого Отелло, друже мій,— казав Олдріджу Тарас,— він розцілював би тебе, бо твій Отелло — це Шекспірів Отелло». «Крім того,— продовжував далі Тарас Григорович,— твій Отелло, Айра, сміливий, благородний і чесний мавр, людина з чорною шкірою і ніжним серцем малої дитини, є чудовим ляпасом по розжирілих пиках твоїх американських работорговців та англійських колонізаторів, які не вважають чорношкірих за людей, а разом з цим і ляпасом по самодержавній пиці наших, російських кріпосників, що знущаються з наших селян — білих рабів».

Олдрідж уважно слухав Катин переклад палких слів поета, а потім з глибокою вдячністю, рішуче і твердо відповів: «Спасибі, мій друже! Велике спасибі! Я дуже радий, що ти якраз так зрозумів мого Отелло. Мені здається, що у вас в Росії багато людей, які дивляться мої спектаклі, розуміють саме так створені мною шекспірівські образи».

Олдрідж запросив Шевченка і сім'ю Толстих на прем'єру «Венеціанського купця», а також пообіцяв Тарасу Григоровичу найближчим часом показати сучасного негра у невеличкому водевілі Бікерстаффа «Висячий замок», що часто виконувався як додаток до «Отелло», особливо у бенефіси трагіка.

Цим невеличким водевілем Айра Олдрідж задовольняв своє прагнення показати європейцям сучасного негра — слугу, раба, яких мільйони там, на американському континенті, у США — країні чорних рабів. «Не випадково цю п'єсу Олдрідж приєднував до Отелло,— говорить С. Дурилін.— Він вважав, що це дві правди: велика і мала про одну людину — чорну»³⁷.

В кінці розмови у вітальню зайшов і глава дому граф Федір Петрович Толстой і разом з Анастасією Іванівною запросив Олдріджа завітати до них завтра,

³⁶ М. К. Ч а л ь и й, Жизнь и произведения Тараса Шевченка (Свод материалов для его биографии), К., 1882, стор. 132.

³⁷ С. Д у р ы л и н, вказ. праця, стор. 102.

у неділю, коли в них зберуться відомі літератори, художники, поети, музиканти.

В домі Толстих прогресивно настроєна петербурзька громадськість збиралася, крім серед, ще й по неділях. «Дім графа Толстого,— згадує вихованець Академії художеств М. О. Рамазанов,— навіть повітря якого, здається, було просякнуте потягом до мистецтва, постійно був вищою школою для молодих художників, які мали щастя бути в колі вчених, літераторів, досвідчених художників, поетів, музикантів і співаків, що збиралися у Федора Петровича по неділях»³⁸.

Федір Петрович і Анастасія Іванівна просили також Олдріджа давати уроки декламації їх старшій доньці Каті.

Люб'язно подякувавши за увагу, Олдрідж охоче погодився давати уроки Каті, а також пообіцяв увесь вільний час проводити у Толстих, тому що в колі цього сімейства, поруч з Шевченком, своїм щирим другом, він почував себе не гірше, ніж вдома, у оточенні свого сина і дружини. Ці слова Олдрідж промовив з теплою і сумною посмішкою.

У неділю в домі Толстих перші гості почали з'являтися вже десь о другій годині дня. Через годину у вітальні зібралися майже всі запрошені. Крім Т. Г. Шевченка тут були М. М. Лазаревський, С. С. Гулак-Артемовський, М. І. Костомаров, М. Д. Старов, М. Й. Мікешин, М. Й. Осипов, М. В. Остроградський, А. Г. Контський, М. О. Рамазанов, С. Сераковський, поет М. Ф. Щербина, поетеса Ю. В. Жадовська, брати Володимир, Олексій і Олександр Жемчужникови, адмірал А. Голеніщев, декабрист В. Штейнгель, родичка О. І. Герцена письменниця Т. П. Пассек, критик і поет П. О. Плетньов, учений-орнітолог М. О. Сєверцов та ще декілька представників прогресивної громадськості Петербурга. «Наш дім він (Шевченко.— І. К.) вважав своїм,— пише К. Толстая,— і тому майже усі його друзі і приятелі малороси бували у нас. До них приєднувався наш інтимний гурток, який складався з

³⁸ Е. Юнге, вказ. праця, стор. 73.

Т. Г. Шевченко. Портрет віце-президента
Академії художеств графа Ф. П. Толстого.

поетів, літераторів та вчених. Швидко проходили вечори в цікавих розмовах і суперечках; непомітно засиджувались до ранку. Шевченко надзвичайно гарячився в суперечках, але гарячковість його не була злісною або чванливою, а тільки палкою і якоюсь милою, як і все в ньому. Він був надзвичайно ласкавий, лагідний і наївно-довірливий по відношенню до людей. Він у всіх знаходив що-небудь хороше і захоплювався людьми, які нерідко на те не заслуговували. Сам же він поводився з якоюсь чарівністю, усі любили його, не виключаючи навіть прислуги»³⁹.

Айра Олдрідж, як тільки прийшов, одразу ж відшукав Тараса Григоровича, міцно з ним розцілувався, сів за стіл поруч і до самісінького кінця вечора вже не розлучався з поетом ні на хвилину. Катя Толстая, розумна і спостережлива дівчинка, завжди вчасно з'являлася біля них, коли вони потребували її допомоги в перекладі. Вона принесла на срібному підносі два гранчастих графинчики з ромом, чайник з чаєм, склянки і поставила все це перед друзями, жартівливо зауваживши: «Тільки, глядіть мені, не ром з чаєм, а чай з ромом»⁴⁰.

Потім Тарас і Айра сіли в кутку вітальні, де менше заважав шум суперечок і розмов гостей, і Шевченко заспівав півголосом свою улюблену пісню «Та нема в світі гірш нікому, як бурлаці молодому». А. Г. Контський, почувши мелодію української пісні, швидко сів за рояль і почав акомпанувати Тарасові Григоровичу. У кімнаті запанувала тиша: гості зачаровано слухали народну пісню про тяжку бурлацьку долю, яку Шевченко виконував з великим проникненням, бо він був, за свідченням сучасників, не тільки художником і поетом, а й «чудовим, можливо найкращим у всій Малоросії співцем народних пісень»⁴¹.

На прохання гостей Тарас Григорович проспівав ще кілька своїх улюблених пісень: «Ой зійди, зійди, ти зіронько вечірняя», «Та забіліли сніги, забіліли білі,

³⁹ Журн. «Вестник Европы», 1883, № 8, стор. 839.

⁴⁰ Там же.

⁴¹ Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників, стор. 116.

ще й дібровонька», «Тяжко, важко в світі жити сироті без роду», «У Києві на ринку п'ють чумаки горілку». Гості нагороджували виконавця щирими оплесками, а Айра Олдрідж зачаровано дивився на свого друга і палко шепотів: «Друже мій! Які чудові пісні твого народу! Як гарно ти їх виконуєш! Та ти справді великий артист!».

Потім друзі Шевченка з України хором заспівали під акомпанемент Контського пісні «Ой на горі та й женці жнуть», «Ой Морозе, Морозенку», «Ой не шуми, луже», які поет теж дуже любив. Від українських перейшли до російських народних пісень. Всі гості хором співали пісні про Стеньку Разіна, про Єрмака, «Вниз по матушке, по Волге». Проспівав своїм грудним, приємним голосом кілька негритянських пісень та старовинних англійських романсів і Айра Олдрідж.

Згадуючи ці вечори, К. Толстая писала: «Тут і пили, і співали... Вони (Шевченко і Олдрідж.— І. К.) не могли порозумітися інакше, ніж з перекладачем, але вони співали один одному пісні своєї батьківщини і розуміли один одного... Нерідко до них приєднувався Ант. Гр. Контський, акомпанував Шевченкові малоросійські пісні, наводив тиху журбу урочистими звуками моцартівського Реквієма і знову оживляв присутніх мазуркою Шопена. Інколи усі гості наші хором співали «Вниз по матушке». Музика викликала у Олдріджа захоплення, російські пісні і особливо малоросійські подобалися йому»⁴².

«Серденько моє, сідайте біля нас,— звернувся Тарас Григорович до Каті Толстої,— бо ми з Айра хочемо поговорити про дещо більш докладно і без вашої допомоги нам не обійтися». Олдрідж пояснив Каті, що він хоче послухати біографію Тараса, а також коротко розповісти друзеві про своє життя. В домі графа Толстого всі добре знали тернистий шлях геніального кріпака з України, і Катя англійською мовою почала розповідати про тяжке дитинство сироти Тараса, про його поневір'яння у пошуках науки, про його жадобу знань, потяг до малювання, про знущення з нього в до-

⁴² Журн. «Вестник Европы», 1883, № 8, стор. 840.

мі пана Енгельгардта, де з білим рабом, козачком Тарасом, поводилися так самісінько, як поводилися з чорношкірими боями на батьківщині Олдріджа — в Сполучених Штатах Америки. Катя тільки інколи зверталася до Тараса Григоровича, щоб уточнити деякі подробиці його біографії: місяці, роки, місця перебування, імена. На це Шевченко, гірко посміхаючись і з вдячністю в очах, відповідав їй: «Продовжуйте розповідати, моє серденько, я бачу по обличчю мого друга Айра, що ви добре знаєте моє життя і добре про нього розказуєте». На живому, виразному обличчі Олдріджа справді відбивалося все те, про що розповідала Катя, а на віях чорних блискучих очей тремтіли дві великі сльози.

Розповіла Катя і про викуп з кріпацької неволі, про навчання в Петербурзькій Академії художеств, про геніальні вірші поета, що вславили його ім'я не тільки на Україні, а й в усій Росії, про палку любов Тараса до своїх знедолених українських братів і сестер, про гнівний голос поета на захист усіх народів царської Росії, що конали в рабському ярмі, про тяжку десятирічну солдатчину в оренбурзьких степах та закаспійських пісках.

Коли Катя закінчила свою розповідь, Айра взяв руку Тарасову, міцно притиснув її до своїх грудей і тихо промовив: «О друже мій, як же твій життєвий шлях подібний до мого. Як я тебе чудово розумію, Тарасе. Послухай тепер коротко про мене, друже». І він почав сумну розповідь про своє життя, час від часу зупиняючись, поки Катя перекладала Шевченкові його слова.

Предки Айра Олдріджа були вождями племені фулахів, яке мешкало в Західній Африці на лівому березі річки Сенегала. Дід Айра Олдріджа запропонував своїм соплеменникам не продавати полонених європейським і американським работорговцям, а відпускати їх на свободу за викуп. Ця пропозиція йшла врозріз із звичаями племені і викликала невдоволення воїнів, які вбили діда Айра з усім його сімейством. В живих залишився лише єдиний його син, який сховався в будинку американського місіонера. Місіонер потім відвіз

його в Америку і віддав у богословський коледж поблизу Нью-Йорка, щоб виховати з нього християнського проповідника. Після закінчення коледжа Данило Олдрідж оженився на американській негрितянці і був направлений на свою батьківщину. Через місяць після повернення в Африку у нього народився син Айра-Фредерік. Африканські племена зустріли Данила Олдріджа вороже, і він зі своїм сімейством змушений був блукати протягом десяти років від селища до селища по африканських джунглях, зазнаючи величезних бідувань від голоду і хвороб.

Потім Олдріджі повертаються знову в Америку, де й проходять юнацькі роки Айра. Він росте серед чорних рабів, зазнаючи на собі всю гіркоту їхньої долі. Єдиний брат Айра був лінчований білими расистами в Нью-Орлеані.

Батько Айра, що служив пастором в одній з церков для чорношкірих, хотів виховати з свого сина священика. Але вже юнаком Айра починає захоплюватися театром. Проникнути в театр для негра було майже неможливо. Досить згадати, що у ті часи вхід в театр «прикрашало» красномовне попередження: «Собакам і неграм вхід заборонено». Айра створює аматорську негритянську трупу, але будинок, де виступали чорношкірі артисти, був розгромлений расистами. Тоді Айра, щоб мати можливість дивитися спектаклі, влаштовується лакеєм до білого артиста, працюючи безплатно.

Щоб покласти кінець захопленню сина театром, батько віддає Айра у той же богословський коледж, який колись закінчив сам, а у 1825 р. відправляє його навчатися в Англію до університету в м. Глазго. Ретельно відвідуючи лекції і успішно навчаючись, Айра не зраджує своє артистичне покликання і тут: захоплюється декламацією і тайкома готується до виступу на сцені, вивчаючи одну роль за другою, особливо ролі з драм Шекспіра і Шіллера. Нарешті у 1826 р. йому з великими труднощами вдається виступити у ролі Отелло в маленькому театрі «Роялті» у східній частині Лондона. Дебют його мав величезний успіх, і Олд-

ріджа запрошують в театр Кобург, де він виступає тільки у ролях негрів.

Під час однієї з гастролей по провінціальних містах Англії в Айра закохалася дочка депутата англійського парламенту і, незважаючи на протести рідних, вийшла за нього заміж.

Коли Катя переклала Тарасу Григоровичу останні слова, Айра, посміхаючись, зауважив, що ця подія у його житті точнісінько схожа з одруженням шекспірівського Отелло, який теж взяв собі за дружину венеціанку Дездемону. «Ти щасливий, друже мій,— відповів на це Шевченко,— а я от до цього часу бурлакую сам».

У 1833 р. Айра Олдрідж вперше виступив на сцені лондонського Ковентгарденського театру, і відтоді його слава бурхливо шириться не тільки в Англії, а й в багатьох європейських країнах — він виступає в Парижі, Брюсселі, Відні, Берліні, Будапешті, Бонні, Лейпцигу, Берні та інших містах Європи.

Відзначаючи заслуги Олдріджа, палата представників республіки Гаїті надіслала йому вітальний адрес і призначила капітаном гаїтійської армії та почесним ад'ютантом президента республіки.

Пруська Академія наук і художеств обрала Айра Олдріджа своїм почесним членом, а у Будапешті його обирають почесним членом Угорської драматичної консерваторії за його гру і науковий виступ англійською мовою про Шекспіра, Гете і Шіллера.

Та навіть в zenіті своєї слави Айра Олдрідж відчував, що аристократична Європа гордих англійських лордів, набундючених прусських юнкерів, вишукано ввічливих французьких герцогів і графів, подібно до їх собратів по класу на батьківщині артиста — американських рабовласників і капіталістів, ставиться до нього з презирством, вважаючи за представника нижчої раси.

Так, наприклад, відомий англійський актор Кін, довідавшись, що Олдрідж ангажований у той же театр, що і він, з обуренням відмовився грати на одній сцені з «огидним негром». А прибалтійські барони вважали,

що Олдрідж грає надзвичайно вже «натюрліх», і це шокірувало їх «арійські смаки»⁴³.

«Тільки у вас в Петербурзі, тільки серед вас, любі мої, я відчуваю щирість справжніх друзів, палкість ваших сердець і глибину вашої любові до мене»,— такими словами закінчив Айра Олдрідж свою сповідь перед Тарасом Шевченком, обіймаючи поета і Катю й цілуючи їх у голови.

Про цю незабутню бесіду К. Толстая пізніше писала: «Пам'ятаю, як вони обидва були зворушені одного вечора, коли я розповіла Олдріджу історію Шевченка, а останньому перекладала з його слів життя трагіка»⁴⁴.

Розійшлися гості вже удосвіта, домовившись увечері того ж дня зустрітися в театрі, де Олдрідж мав виступати у ролі Шейлока в шекспірівському «Венеціанському купці». Враження петербурзьких глядачів від Отелло — Олдріджа було настільки великим, що всі з нетерпінням чекали побачити великого трагіка в новій ролі.

Тарас Григорович знову сидів у одній ложі із Старовим, Щербиною, Осиповим, М. Лазаревським та Гулаком-Артемовським. Коли на сцені з'явилася згорблена, лисувата людина з довгими пейсами на скронях, з яструбиним носом, в окулярах, з-під яких колючо виблискували чорні очі, Шевченко збуджено запитав Старова: «Та невже ж це той Олдрідж, якого ми бачили в Отелло?».

А коли ця людина кинула свій погляд на Антоніо і сказала в його бік перші слова: «Я його ненавиджу, по-перше, тому, що він християнин, а, по-друге, тому, що по дурній простоті своїй він віддає гроші без процентів і знижує ціну їх у Венеції»,— жах і огида, які викликала спершу її зовнішність у глядачів, ще більш посилились. Так, перед ними стояв дійсно страшний, жорстокий Шейлок, одного погляду на якого було до-

⁴³ Про життєвий шлях А. Олдріджа див. С. Д у р ы л и н, вказ. праця, стор. 5—29; журн. «Современник», 1858, т. 72, стор. 259—260; газ. «Санктпетербургские ведомости» від 23 листопада 1858 р.; Е. Ю н г е, вказ. праця, стор. 168.

⁴⁴ Е. Ю н г е, вказ. праця, стор. 168.

силь, щоб переконатися: він цілком серйозно вимагатиме на сплату людське м'ясо.

Шейлок — Олдрідж кожним своїм словом, кожним жестом, кожним поглядом, рухом кожного м'яза на обличчі виражав свою безмежну ненависть до Антоніо; коли ж він довідується, що один з кораблів Антоніо потонув, його радість у цю хвилину і вигуки: «Що... що таке?.. Слава богу! Слава богу!.. та чи правда це? Чи правда?.. Дякую за таку звістку...» — описати неможливо. Це зловісне захоплення Шейлока Олдрідж передав геніально.

Художник Осипов, нахилившись до Шевченка, прошепотів йому на вухо: «Тарас Григорович, образ цього східного єврея, виліплений Олдріджем з такою геніальністю, так і проситься на полотно. Ще раз переко-нуєшся, що Айра Олдрідж великий трагик сучасності».

Після закінчення спектаклю Тарас Григорович і Старов зайшли у вбиральню трагика, який саме знімав грим. «Спасибі, друже мій, за ту насолоду, яку ти дав мені своєю грою. Велике тобі спасибі, милий Айра», — такими словами ще з порога Шевченко висловлював подяку Олдріджу. А потім разом із Старовим вони міцно поцілували артиста, що, стомлено посміхаючись, тиснув руки своїх друзів.

Столична преса високо оцінила гру Олдріджа у «Венеціанській купці». Так, газета «Северная пчела» відзначала новизну трактовки образу Шейлока, створеного Олдріджем, що, на відміну від інших артистів, зображував цього лихваря не карикатурно, а як «людину пожадливу, користолюбну, але в той же час горду і впевнену у своїй правоті, сповнену почуттям помсти, ненависті і злості до християн, ворогів його роду і племені»⁴⁵.

З приводу виступу Олдріджа в ролі Шейлока І. І. Панаєв писав у журналі «Современник»: «Олдрідж належить, безперечно, до першокласних трагиків. У нього натура глибоко пристрасна, він трагик по натурі — і коли він слухається свого внутрішнього натхнення, він є бездоганим. Він проникає у виконувани

⁴⁵ Газ. «Северная пчела» від 24 листопада 1858 р.

ним ролі з любов'ю, розуміє їх у цілому глибоко, вірно, підіймає їх до типів своїм виконанням»⁴⁶.

Тарас Григорович намагався відвідувати майже кожну виставу з участю Айра Олдріджа. Проте Шевченко не тільки захоплювався геніальною грою свого друга — він разом з іншими прогресивними діячами Петербурга виступає на захист Олдріджа, проти утисків царських сатрапів.

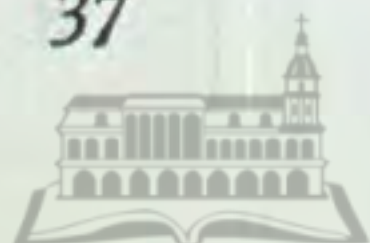
Справа у тому, що ще перед гастроллями Олдріджа на столичній сцені велися тривалі переговори з дирекцією імператорських театрів і міністром імператорського двора німцем Адлербергом. Дирекція відразу поставила Олдріджу дві вимоги: грати з німецькою трупю і обмежитися лише шістьма виступами. Нетерпимість царського двора до талановитого негритянського артиста позначалась надто виразно і в обмеженні до краю гонорару Олдріджа.

Незважаючи на величезний успіх і блискучі відзиви столичної преси, Адлерберг всіма силами намагався якнайскоріше випроводити артиста з Петербурга. Така поведінка царського сатрапа обурила і широкі кола глядачів, і видатних представників мистецтва й літератури.

Театральний критик газети «Санктпетербургские ведомости» в кінці листопада дуже обережно, зважаючи на цензуру, писав: «Ми до цього часу ще не знаємо, чи буде Олдрідж грати роль короля Ліра. Якщо ні, то не можна буде не пожалкувати з приводу цього... Такі вистави, як вистави Олдріджа, становлять взагалі великий інтерес, а для наших молодих артистів надзвичайно корисні, і особливо тепер, коли кількість спектаклів високого мистецтва дуже мала. Крім Олдріджа в Європі існує лише три першокласних трагічних артисти: пані Рісторі, п. Сальвіні і німецький артист Давісон. Бо-зна, чи вдасться нам побачити у Петербурзі кого-небудь з них. Ось чому дуже бажано, щоб п. Олдрідж залишився у нас подовше і виступив по можливості в більшій кількості ролей»⁴⁷.

⁴⁶ Журн. «Современник», 1858, т. 72, стор. 277.

⁴⁷ Газ. «Санктпетербургские ведомости» від 23 листопада 1858 р.

На ім'я Адлерберга надійшли дві майже тотожні заяви. Першу підписали композитори Контський, Серов, Лобрі та інші, а до другої заяви було додано п'ять сторінок підписів різних осіб, серед них підписи Шевченка, графині А. І. Толстої, багатьох артистів і літераторів.

У першій заяві зазначалося: «...Насмілюємося звернутися до вашого сіятельства з пильною просьбою, чи не благоугодно було б виклопотати височайшого дозволу ангажувати ще на можливо більшу кількість вистав африканського трагіка А. Олдріджа, що, як нам відомо, не був запрошений дирекцією імператорських театрів на дальше продовження дебютів своїх, незважаючи на те, що міг би ще деякий час провести у Петербурзі, приносячи публіці утіху для ума і серця, сприяти загальній благій меті освіти».

У другій заяві аналогічного змісту додавалося, що велика кількість осіб вже заздалегідь підписалася на наступні вистави Олдріджа.

На першій заяві Адлерберг написав: «Передати директору театрів, що подавати подібні колективні просьби не дозволяється. Дирекція діє згідно з своїми розрахунками і вигодами, а не згідно з просьбами окремих осіб».

Ще більш рішуча резолюція стояла на другій заяві: «Що за дурниця така — якби я і бажав сам собою продовжити вистави Олдріджа, то цю думку відкинув би лише тому, що про це колективно підписчики просять. Якщо хоч раз вдовольнити подібні просьби, то бо-зна про що будуть просити і настоювати потім. Залишити без уваги»⁴⁸.

Айра Олдрідж, безперечно, знав від Ф. П. Толстого та його друзів про заяви, які були надіслані представниками прогресивної громадськості столиці до Адлерберга, і коли довідався про резолюції царедворця на цих заявах, то написав до нього листа, сповненого сарказму. В цьому листі артист вибачався, що

⁴⁸ І. Ф. Єрофєєв, З історії першого виступу А. Олдріджа на петербурзькій сцені (Епізод з взаємин Т. Шевченка з А. Олдріджем), «Радянське літературознавство», К., 1952, № 16, стор. 93—94.

Олдрідж у ролі короля Ліра.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
"КИЄВО-МОГИЛЯНЬСЬКА АКАДЕМІЯ"

не може особисто подякувати високому міністру за таку безпосередню увагу до нього, і запевняв, що він, Олдрідж, де б не був, збереже щонайкращі спогади про країну, яка так щиро вітала його ⁴⁹.

Коли Айра Олдрідж розповів Тарасу Григоровичу про зміст листа до міністра двора, вони обидва довго реготалися з того, як дотепно зумів провчити Олдрідж зарозумілого царедворця.

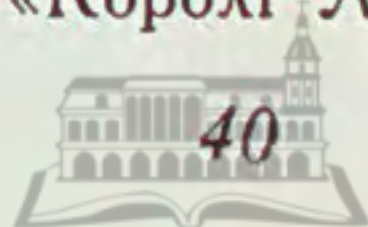
І хоч імператорський двір так і не дозволив Олдріджу виступити на петербурзькій сцені в ролі Макбета, про яку він сам говорив, що це його найкращий вистів, проте столичні глядачі мали змогу на початку грудня побачити великого артиста ще і в ролі короля Ліра, а схвальні відгуки преси про гру чорного трагіка і просьби продовжити його гастролі змусили дирекцію театрів дати дозвіл на виступи Олдріджа вже не в шести, а в 21 виставі ⁵⁰.

2 грудня, у вівторок, Тарас Григорович був на прем'єрі вистави «Король Лір». Цей образ у виконанні Олдріджа його надзвичайно цікавив, тому що, як уже згадувалося вище, Шевченко ще під час перебування в Академії художеств, у 1844 р., робив спроби малювати шекспірівського Ліра.

Олдрідж у ролі короля Ліра вразив Тараса Григоровича до глибини душі не тільки своїм грандіозним трагічним талантом, цілісністю і закінченістю створеного ним образу, а й величезною подібністю цього образу до того Ліра, якого художник Шевченко малював у своїй уяві протягом багатьох років. «У ролі Ліра,— писала К. Толстая,— він (Олдрідж.— І. К.) був безперечно прекрасним. В сцені божевілля він був зворушливим до сліз, але разом з тим таким величним, таким від голови до п'ят королем, що ви відчували до нього, власне, співчуття, а не жаль. Вінцем усього була остання сцена, коли він з широко відкритими очима, з перекошеним обличчям вбігає на сцену, несучи на

⁴⁹ І. Ф. Єрофєєв, вказ. праця, стор. 93—94.

⁵⁰ А. Олдрідж виступив 12 раз в «Отелло», 4— у «Венеціанському купці», 5— в «Королі Лірі».

руках мертву Корделію. Здається, він збирається кинути її на землю і розтрити все навкруги, але погляд його падає на її обличчя, і лице старика м'якшає, він сідає на землю, притискує до грудей дочку, гладить, голубить її, увесь перетворюється в любов і горе».

Журнал «Современник» відзначав, що Олдрідж виконанням ролі короля Ліра остаточно підтвердив загальну думку про свій великий трагічний талант⁵¹.

Великий інтерес становлять спогади художника Мікешина про зустріч Т. Г. Шевченка з А. Олдріджем після закінчення вистави «Король Лір»: «Ось сиджу я одного разу в Маріїнському театрі ні живий, ні мертвий; Олдрідж грав Ліра і закінчив. Театр мовчав від надміру вражень. Не пам'ятаючи себе від жалю, який стиснув мені серце і горло, не знаю як опинився я на сцені, за кулісами і відкрив двері вбиральні трагіка.

Наступна картина вразила мене: в широкому кріслі, розкидавшись від втоми, напівлежав «Король Лір», а на ньому, буквально на ньому, знаходився Тарас Григорович; сльози градом сипалися з його очей, уривчасті, палкі слова лайки і ласки здавленим голосним шепотом вимовляв він, покриваючи поцілунками розмальовані масляною фарбою обличчя, руки і плечі великого актора... Вважаючи себе тут зайвим, я похапцем прикрив двері і, ставши за темні куліси, виплакався добре й сам»⁵².

Через кілька днів після першої вистави «Короля Ліра» Тарас Григорович писав своєму другові М. С. Щепкіну в Москву: «Благородний мій єдиний друже!.. У нас тепер африканський актор, чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує»⁵³.

Б. Г. Суханов-Подколзін, який був тоді ще юнаком і брав уроки малювання в майстерні Тараса Григоро-

⁵¹ Журн. «Современник», 1859, № 1, стор. 159.

⁵² Біографія Т. Г. Шевченка за спогадами сучасників, стор. 227.

⁵³ Т. Шевченко, Повна збірка творів в трьох томах, т. III, стор. 412—413.

вича, у спогадах яскраво описав відвідини своїм учителем театру і його ставлення до гри А. Олдріджа: «Мені доводилося бути присутнім при тому, як покійна матінка напівжартома, напівсерйозно дорікала Шевченкові й М. Д. Старову, великому приятелю і шанувальнику поета, за те, що вони, будучи запрошеними нею в ложу Маріїнського театру, де виступав Олдрідж, в якусь там особливо патетичну хвилину, надмірно захопившись, затіяли таку метушню, гам і крик, що не тільки привернули до себе загальну увагу і протести публіки, але, не слухаючи умовлянь моєї матері, змусили її рятуватися втечею та поїхати додому до закінчення вистави. Набундючена, знатна дама, що сиділа у цій же ложі, дуже образилася і написала з приводу цього матінці ущипливого листа, через що між ними виникла сварка. Шевченко й Старов благали помилувати їх, обіцяючи іншим разом бути більш стриманими у виявленні свого захоплення; матінка змилоستивилася і відмінила свій попередній вирок не брати їх більш у свою ложу. І що ж? Наступного разу захоплення взяло своє, клятвені обіцянки були забуті і приятелі спільно порушили громадську тишу і спокій, з не меншим успіхом, ніж першого разу, і з не меншою прикрістю бідної матінки.

Цей же самий Старов влетить, бувало, в майстерню Тараса Григоровича, почне теревені правити, розповідати про те, що бачив, чув, і скоро тільки якось ненароком торкнеться «божественного», досконалого арапа, як починався взаємний обмін враженнями, нагадування того чи іншого підміченого вдалого моменту в тій чи іншій ролі, здіймалася метушня, стільці відставлялись, очі дико витріщались, розпочиналась жестикуляція, скрегіт зубами, Лір заважав Отелло покінчити з Дездемоною, Шейлоку не давали відновити вимогу про м'ясо: все, що тільки потрапляло під руку, служило аксесуаром для підсилення ефекту; подушку на канапі безжально умертвляли; коротше кажучи, відбувалося щось зовсім неймовірне. Я ж, єдиний глядач цього захоплення, або ж сміявся до сліз, або ж по-справжньому гадав про відступ. Потрібно при цьому зауважити, що

обидва ентузіасти були безперечно незнайомі з мовою Шекспіра, і ця, здається, суттєва обставина аніскільки не заважала їм до нестями виявляти поклоніння таланту знаменитого трагіка»⁵⁴.

Одного разу на вечорі в Толстих Тарас Григорович запропонував Айра Олдріджу намалювати з нього портрет у пам'ять про їхню щирю і глибоку дружбу. Олдрідж охоче погодився і відтоді часто почав бувати в майстерні Шевченка.

⁵⁴ Б. Суханов-Подколзин, Воспоминания о Т. Г. Шевченке его случайного ученика, журн. «Киевская старина», 1885, т. XI, стор. 237—238.

